

“ŞUHÛDÜ'L HÂL”İN TARİHSEL GELİŞİMİ VE OSMANLI DEVLETİNDEKİ FONKSİYONU

Historical Development Of "Şuhûdü'l Hal" And Its Function In The Ottoman Empire

Arş. Gör. Merve Nur ÖZTÜRK*

Özet: Çalışmada “şuhûdü'l hâl” in tarih boyunca üstlendiği fonksiyonların Osmanlı yargılama hukukuna yansımaları ele alınmıştır. İlk olarak “şuhûdü'l hâl” kavramı üzerinde durularak “şuhûdü'l hâl” in benzer kavramlardan ayırt edilmesi amaçlanmıştır. Müessesenin teşekkülünde etkili olan nedenler ortaya konulmaya gayret edilmiştir. Geçmişte “şuhûdü'l hâl” ile benzer görevleri ifa eden heyetler hakkında bilgi verilmiş, böylelikle müessesenin tarihsel gelişimi aktarılmıştır. Tarihsel gelişim süreci içerisinde “şuhûdü'l hâl” in ihtiyaçlara bağlı olarak üstlendiği çeşitli fonksiyonlara değinilmiştir.

Osmanlı yargı teşkilatında ise eskiden “şuhûd/şuhûdü'l udûl” e ait olan işlevlerin farklı görevlere bırakıldığı görülmektedir. “Şuhûdü'l hâl” in fonksiyonları önceki uygulamalara kıyasla daha sınırlı ve spesifik bir hâl almıştır. Makalenin amacı “şuhûdü'l hâl” in Osmanlı uygulamasındaki farklılıklara dikkat çekmektir. Müessesenin Osmanlı yargılama hukukundaki fonksiyonlarının ayırt edilmesine çalışılmıştır. “Şuhûdü'l hâl” in mahkemede hazır bulunarak yargılama faaliyetine ve diğer hukukî işlemlere şahitlik ettiği bilinmektedir. Bu sayede “şuhûdü'l hâl” yargılamada ahenliği sağlamakta, “kadı” nın hüküm verirken bağımsız ve tarafsız hareket etmesinde etkili olmaktadır. Yargılamanın hukuka uygunluğunun dolaylı denetimini sağladığını söylemek mümkündür. Müessesenin Osmanlı hukukunda üstlendiği fonksiyonların yargılamanın temel ilkelerine ilişkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: “şuhûdü'l hâl”, aleniyet, tarafsızlık, denetim, şahitlik

Abstract: In this study, the reflection of the functions throughout the history of “şuhûdü'l hâl” to Ottoman judicial law was discussed. The concept of “şuhûdü'l hâl” was emphasized at first and it was intended to be distinguished from similar concepts. Efforts were made to reveal the reasons that had effectuated in the establishment of the institution. Information was given about the delegations that had been performing similar to the “şuhûdü'l hâl” in the past. In this way, the historical development of the institution was conveyed. In the historical development process, various functions of “şuhûdü'l hâl” undertaken depending on the needs were mentioned.

In the Ottoman judicial organization, it is seen that the functions belonging to şuhûd/şuhûdü'l udûl were left to different officials. The functions of “şuhûdü'l hâl” became more limited and specific compared to previous applications. The aim of the article is point to the differences in the Ottoman practice of “şuhûdü'l hâl”. It was tried to distinguish the functions of the institution in Ottoman judicial law. It is known that “şuhûdü'l hal” was present at the court and witnessed the judicial activity and other legal procedures.

In this way, “şuhûdü'l hâl” provides publicity in the judgment and it is effective for “kadı” to act independently and impartially while making judgments. It is possible to say that “şuhûdü'l hâl” provides indirect control of the lawfulness in judicial process. It is concluded that the functions assumed by the institution in Ottoman law are related to the basic principles of judgment.

Keywords: “şuhûdü'l hâl”, publicity, impartiality, supervision, testimony

* Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Hukuk Fakültesi,
mervenur.k@hotmail.com, ORCID ID: 0000 0002 3998 3716
Makale Geliş Tarihi: 04/05/2020, Makale Kabul Tarihi : 12/06/2020

GİRİŞ

Osmanlı Devleti gerek devlet teşkilatını gerekse adli teşkilatını yapılandıırken önceki İslâm ve Türk devletlerinin uygulamalarını ve tecrübelerini göz ardı etmemiştir. Özellikle ilk dönemlerde Osmanlı adli teşkilatı Abbasilerle birlikte Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletlerinin adli yapısının yeniden şekillendirilmesi ve geliştirilmesiyle vücut bulmuştur.¹ Şeyhülislâmlık müessesesinin etkisinin hızla arttığı Kanunî dönemine kadar ilmiye sınıfının ve yargı teşkilatının başı olarak varlığını sürdüren kazaskerlik makamı bu hususta örnektir.²

Önceki İslâm ve Türk devletlerinde görülen kâdilkudatlık müessesesinin devamı olarak faaliyet gösteren kazaskerler kadıların ve müderrislerin tayin ve azillerinde yetkili olmuşlar, aynı zamanda Divan-ı Hümayun'da, sadrazam konağında düzenlenen Huzur Murafaalarında (Cuma Divanı) ve kendi konaklarındaki divanlarında davalara bakmışlardır.³ Osmanlı adli teşkilatı içerisinde yargılama faaliyetinin yürütülmesinde en önemli rol şüphesiz önceleri kazaskerlerin, daha sonra ise şeyhülislâmların önerisi üzerine atanan kadılarına ait olmuştur. Esasen hükümdara ait olan ihtilafları halletme yetkisini vekâleten kullanan kadılar idarî ve ilmî vazifelerin yanı sıra asıl olarak hukukî meselelerin çözümünde ve adaletin tesisinde görevlendirilmiştir.⁴

¹ Cin, Halil / Akyılmaz, Gül, *Türk Hukuk Tarihi*, Sayram Yayınları, Konya, 2018, 10. Baskı, s.161-162; Üçok, Coşkun/ Mumcu, Ahmet/ Bozkurt, Gülnihal, *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan Yayınları, Ankara, 2011, 15.Bası, s.191; Avcı, Mustafa, *Türk Hukuk Tarihi*, Atlas Akademi, Konya, 2017, 6.Bası (Güncelleştirilmiş), s.129.

² Ebussuud Efendi'nin şeyhülislâm olmasıyla birlikte makamın itibarı hızla yükselmiştir. Hazırladığı tefsirin padişaha takdimi üzerine, maaşına yapılan artışla aldığı günlük maaş kazaskerlik maaşından yüksek bir seviyeye gelmiştir. Aynı dönemde üst düzey kadı ve müderrislerin tayini hususunda kazaskerlerin yetkisi sınırlandırılarak, şeyhülislâm arzı usulü yerleşmiştir. Kazaskerlik makamının Rumeli ve Anadolu olmak üzere ikiye ayrılmasıyla birlikte de şeyhülislâmlık ilmiye sınıfı içerisinde yükselişe geçmiştir. Şentop, Mustafa, *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2005, s.49-50; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, 3.Baskı, s.177-180.

³ Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, 3.Baskı, s.233; İpşirli, Mehmet, "Osmanlı Devletinde Kazaskerlik (XVII.yüzyıla kadar)", *Bellekten*, C.61, S.232, 1997 Aralık, s.683-695; Şentop, 2005, s.111-140.

⁴ İslâm adliye teşkilatının temelleri Hz. Peygamber döneminde atılmış, davalar devlet reisi sıfatıyla Hz. Peygamber tarafından çözülmüştür. İslâm topraklarının genişlemesi ve kazâi işlerin çoğalmasıyla birlikte şer'î hükümleri iyi bilen, tarafların beyanlarını ve delillerini aklı selim ile değerlendirebilecek kimseler kadı olarak tayin edilmeye başlamıştır. Hz. Peygamber'den sonra halifeler de merkezde yargı görevini bizzat yürütmüşler, taşrada ise bu görevi valilere devretmişlerdir. Hz.Ömer devrinde ilk kez yargı, icradan ayrılmış, birçok vilayete adli ve kazâi işlerin yürütülmesi için kadılar tayin edilmiştir. Atar, Fahrettin, *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2019, 3.Baskı, s. 83-84; Atar, Fahrettin, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991, 3.Baskı, s. 66,72. Osmanlı Devleti de İslâm hukukunun teşekkül ettiği ilk devirlerden itibaren tatbik edilen bu uygulamaya devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimat dönemine kadar hukukî ihtilâfları nihayete erdirmek ve her türlü hakkı sahibine teslim etmekle görevli merci şer'iyeye mahkemeleri olmuştur.⁵ Tek hâkimli bu mahkemelerde kazaî yetki ve sorumluluk kadıya ait olmakla birlikte kadılara görevlerini ifa ederken yardımcı olan çeşitli görevlilerin mevcut olduğu bilinmektedir.⁶ Bu görevliler arasında nâîp, kassam, kâtip, muhızır, mübaşir, tercüman, subaşı, çavuş ve şuhûdü'l hâlin sayılması mümkündür.⁷

Çalışmamızın konusunu teşkil eden şuhûdü'l hâlin pek çok yönden kadıya yardımcı diğer görevlilerden ayrıldığı ve üstlendiği fonksiyonlar bakımından birçok farklılığa haiz olduğu söylenebilir. Osmanlı yargılama hukukunun araştırılmasında birincil kaynak olan şer'iyeye sicillerine bakıldığında, hukukî ihtilâflara ilişkin kadı kararlarında ve hukukî bir durumun tespitinden ibaret kayıtlarda şuhûdü'l hâlin varlığı açıkça görülmektedir. Sicillerde öncelikle kadı önüne gelen hadise anlatılmakta, ardından hüküm bildirilmekte, son kısımda ise tarih ve şuhûdü'l hâl ibaresi altında yargılama esnasında dinleyici olarak hazır bulunan veya huzurda gerçekleşen hukukî muameleye şahitlik eden kimselerin isimleri zikredilmektedir.⁸ Sicillerde kendine hususî bir yer edinmesi ve kişi isimlerinin açıkça yazılması şuhûdü'l hâlin yargılama sürecinde önemli bir rolü olduğuna işaret etmektedir.

Nâîp, kâtip, kassam, muhızır gibi kadı yardımcılarının görevlerini ve maaşlarını düzenleyen hükümler ilk dönem kanunnâmelerinde dahi mevcutken şuhûdü'l hâlin görev ve yetkilerine, maaşlarına ilişkin

⁵ Tanzimat dönemine kadar şer'iyeye mahkemeleri dışında Divan-ı Hümayun, İkinci Divanı, kazasker ve defterdarların konaklarında kurulan divanlar, Ağa Divanı, Kaptan Paşa Divanı gibi çeşitli divanlarda da davalar görülmüştür. Ancak bu divanların tek veyahut öncelikli görevi dava dinlemek olmamış, bir kısmı ise askerî mahkeme fonksiyonu görmüştür. Aynı dönemde faaliyet gösteren cemaat ve konsolosluk mahkemelerinin gördüğü davalar ise zimmilerin aile ve miras hukukuna ilişkin davalarıyla sınırlı kalmıştır. Cin/ Akyılmaz, 2018, s.175. Klasik dönemde hukukî uyuşmazlıkların çözümünde karşımıza çıkan bir diğer müessese ise muslihündür. Muslihün, tarafların kendi iradeleri ile, kadı onayı gerekmeksizin anlaşmalarını sağlamıştır. Kılınc, Ahmet, "Osmanlı Devleti'nde Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemi Olarak Muslihün: Osmanlı Arabuluculuğu", *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, Ed.: Fethi Gedikli, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2016, C.2, s.23.

⁶ Aydın, M. Âkif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul, 2013, 10.Baskı, s.78; Ekinci, E. Buğra, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2017, 5.Baskı, s.373.

⁷ Ekinci, 2017, s.376-377; Aydın, 2013, s.84-85; Cin / Akyılmaz, 2018, s.173-175; Avcı, 2017, s.138.

⁸ Saylan, Şenol, "Celâleddîn El-İmâdî'nin Ğurerü-ş-Şürût ve Dürerü's-Sümût Adh Eserinin Tahkik ve Tahlili", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul, 2012, s.64-73; Akgündüz, Ahmet, *Şer'iyeye Sicilleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988, C.1, s.21; Taş, Hülya, "Osmanlı Kadı Mahkemesindeki "Şuhûdü'l Hâl" Nasıl Değerlendirilebilir?", Bilig, S.44, 2008 Kış, s.25; Bayındır, Abdulaziz, *İslâm Muhâkeme Hukûku*, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015, 2.Baskı, s.35.

doğrudan bir kanunî düzenleme ile şimdiye kadar karşılaşmamıştır.⁹ Bu durum öğretide şuhûdü'l hâlin yargılama sürecinde üstlendiği fonksiyonlara dair çeşitli yorumların gelişmesine sebep olmuştur. Şuhûdü'l hâlin mahkemelerde âdil karar verildiğine şahitlik eden, yargılama sürecinde aleniyetin sağlanmasına hizmet eden ve karara doğrudan müdahil olmayıp varlıklarıyla dolaylı olarak kadının adaleti tesis etmesinde etkisi olan kimseler olduğu görüşü yaygındır.¹⁰

Şuhûdü'l hâli konu alan çalışmalar müesseseyi çeşitli yönlerden incelemiştir. Bu çalışmaların birinde şuhûdü'l hâlin tarihi gelişimi ele alınmış, görev ve işleyişine değinilerek benzer müesseselerle mukayesesi yapılmış, İslâm yargılama hukukundaki yeri tespit edilmiş ve Osmanlı uygulamasına da değinilmiştir.¹¹ Bir diğer çalışmada şuhûdü'l hâlin kimlerden teşekkül ettiği ve bu kimselerin yargılama esnasında nasıl bir rol üstlendiği üzerinde durulmuştur.¹² Başka bir çalışmada ise Orta Çağ İslâm dünyasında şuhûdü'l hâle benzerlik arz eden heyetler incelenmiş ve Osmanlı mahkemelerindeki şuhûdü'l hâlin dava konusunun şahitlerinden ayırt edilmesi hususuna dikkat çekilmiştir.¹³ Araştırmaların genellikle müessesenin tarihi üzerinde yoğunlaştığı veya konuyu İslâm hukuku açısından ele aldığı görülmektedir. Şuhûdü'l hâli hukukî açıdan ele alarak Osmanlı yargılama hukukundaki yerine değinen çalışmalar da mevcuttur.¹⁴ Müessesenin yerine getirdiği işlevi yeniden değerlendiren bir diğer araştırma da dikkat çekmektedir. Araştırmada keşif heyetinde bulunan şuhûdü'l hâlin, aynı zamanda bilirkişilik görevini de ifa ettiği durumlarda yargılamanın seri bir şekilde gerçekleştirilmesinin yanı sıra yargılama faaliyetine de doğrudan katkı sağladığı ortaya konmaktadır.¹⁵

Bu çalışmada ise tarihî açıdan şuhûdü'l hâlin ortaya çıkışındaki etkenlerin izahıyla yetinilerek hukukî bakımdan müessesenin Osmanlı yargılama hukukunda üstlendiği fonksiyonlar üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda önceki benzer heyetler ile Osmanlı uygulaması arasındaki

⁹ Örneğin; Kanunnâme-i Osmânî'de Fî Rûsûm-i Kudât faslında kadının yerine getirdiği vazifeye karşılık aldığı harç düzenlenmektedir. Kadıyla birlikte kadıya yardımcı olan kâtip ve nâiplerin de ödenen resimden pay aldığı görülmektedir. Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, C.4, s.330.

¹⁰ Fendoğlu, Hasan Tahsin, *İslâm ve Osmanlı Anayasa Hukukunda Yargı Bağımsızlığı*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996, s.264-265; Ekinci, 2017, s.376; Aydın, 2013, s.84; Avcı, 2017, s.137; Cin/ Akyılmaz, 2018, s.173-174.

¹¹ Aslan, Nasi, *İslâm Yargılama Hukukunda “Şuhûdü'l - Hâl” Jüri Osmanlı Devri Uygulaması*, Karahan Kitabevi, Adana, 2018, 2.Baskı.

¹² Taş, Hülya, “Osmanlı Kadı Mahkemesindeki “Şuhûdü'l Hâl” Nasıl Değerlendirilebilir?”, Bilig, S.44, 2008 Kış, s.25-44.

¹³ Erünsal, İsmail E., “Osmanlı Mahkemelerinde Şahitler: Şuhûdü'l-'udûlden Şuhûdü'l- hâle Geçiş”, Osmanlı Araştırmaları, C.LIV, 2018, s.303-352.

¹⁴ Yurtseven, Yılmaz/ Kayar, Gülcan, “Osmanlı Muhakeme Hukukunda Şuhûdü'l Hâl”, Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.8, 2018 Haziran, s.57-77.

¹⁵ Kılınç, Ahmet/ Kayar, Betül, “Osmanlı Yargılama Hukukunda “Şuhûdü'l Hâl”in Fonksiyonunu Yeniden Değerlendirme Gerekliliği”, Adalet Dergisi, S.62-63, 2019 Aralık, s.33-48.

benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılacaktır. Böylelikle mevcut diğer araştırmalardan farklı olarak Osmanlı mahkemesindeki şuhûdü'l hâlin görev ve yetkileri önceki İslâm ve Türk devletlerindeki benzer uygulamalardan ayırt edilerek yargılama sürecinde üstlendiği fonksiyonlar tespit edilecektir.

I-ŞUHÛDÜ'L HÂL KAVRAMI

Osmanlı yargı teşkilâtı içerisinde kendine özgü bir yeri olan şuhûdü'l hâl müessesesinin temelleri İslâm hukukunun erken dönemlerinde atılmıştır. İslâm hukukunun Osmanlı'dan önceki devletlerdeki tatbikatında karşılaştığımız bazı heyet ve müesseseler yerine getirdikleri görevler ve hizmet ettikleri amaçlar bakımından şuhûdü'l hâl ile benzerlik göstermektedir. *Şuhûd, udûl, şuhûdü'l udûl, udûl-i müslimîn* gibi ifadelerle anılan bu heyet ve müesseseler şuhûdü'l hâlin Osmanlı yargılama hukukundaki konumunda etkili olmuşlardır. Bununla birlikte söz konusu heyet ve müesseselerin görev ve fonksiyonları yönünden şuhûdü'l hâl ile birçok farklılık arz ettiklerini söylemek mümkündür. Literatürde yukarıda zikredilen ifadelerin genellikle Osmanlı şuhûdü'l hâli ile aynı manada kullanılması şuhûdü'l hâlin oluşumunun, işleyişinin, görev ve yetkileri ile üstlendiği fonksiyonların bu müesseseler ile ayniyet gösterdiği yanlıgısına sebep olabilmektedir. Şuhûdü'l hâlin yargılamaya ilişkin fonksiyonlarının doğru anlaşılabilmesi için ilk olarak sık karşılaşılan benzer terimlerden ayırt edilmesi yararlı olacaktır.

A- TERMİNOLOJİ

Şuhûd ifadesi şahit kelimesinin çoğulu olup şahit; "...bir kimsenin ahar kimsede olan hakkını ispat için huzûr-ı hâkimde ve hasmeymin muvâcehelerinde şehâdet lafzıyla yâni şehâdet ederim diye haber veren kimse" ye denilmektedir.¹⁶ Kelimenin türediği *şehâde* kökü bilgi, kesin haber anlamlarına gelmektedir.¹⁷ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin 1684.maddesinde de şehâdetin, şehâdet lafzı ile "şehâdet ederim" denilerek haber vermek olduğu tarif edilmiştir. Aynı madde kapsamında bu haberi veren muhbire şahit denildiği düzenlenmiştir. Şuhûd tâbirinin hem şuhûdü'l hâli ifade etmek için hem de kadı önüne getirilen davaya konu somut olayın tanıkları için kullanılması yanlış anlamalara yol açabilmektedir. Ayrıca Osmanlı'dan önceki dönemlere ait bir müessese olan "*şuhûd heyeti*"nin kâtiplik, noterlik, şahitlik, müşâvirlik gibi pek çok vazifeyi bir arada yürütmesi de iki ifadenin eş manada kullanılması

¹⁶ Türzkâde Hafız Mehmed Ziyâeddin Efendi, *Osmanlı Hukuk Sözlüğü: Mükemmel Istilâhât-ı Kavânin Yâhut Mâlûmât-ı Kanûniye Hülâsası*, Haz.: Fethi Gedikli/ İbrahim Enes Onat, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2017, s.219.

¹⁷ Aslan, 2018, s.1.

sonucu Osmanlı şuhûdü'l hâlinin yargılamaya ilişkin fonksiyonları hususunda yanılığa sebep olabilmektedir.¹⁸

Hâl ise şimdiki zaman, oluş, bulunuş, sûret, keyfiyet ve durum manalarını taşımaktadır.¹⁹ Buna göre “*Şuhûdü'l Hâl*” tamlaması hâl'in şâhitleri anlamına gelmekte ve keyfiyete şâhit, mevcut durumun bilgisine sahip, bu bilgiyi haber verip nakledebilecek kimseleri ifade etmektedir. Mahkemede gerçekleşen yargılama sürecine ve kadının yürüttüğü yargılama faaliyetine şâhit olan, kadının verdiği kararın ve mahkemede gerçekleştirilen tescil, satım akdi gibi diğer kayıt işlemlerinin bilgisine sahip kimseler de Osmanlı hukukunda şuhûdü'l hâl şeklinde isimlendirilmiştir.

Şuhûdü'l hâl öğretilerinde yaygın olarak *şer'îye mahkemelerindeki yargılamaya âdil karar verildiğini tespit için müşâhit sıfatıyla katılan, mahkemenin işleyişine ve alınan kararlara müdahale etmedikleri halde yargılamayı gözlemleyerek ve aleniyeti sağlayarak kadı üzerinde dolaylı yoldan etki doğuran, aralarında beldenin ileri gelenlerinin, davanın niteliğine ve taraflarına bağlı olarak eski kadı ve kazaskerlerin de bulunduğu sayıları en az iki olmak şartıyla değişkenlik gösteren topluluk* şeklinde ifade edilmektedir.²⁰

Tarihsel süreç içerisinde sık karşılaşılan bir diğer ifade *udûl/udûl-i müslimîn* olup âdil sıfatının çoğulu olan *udûl* kelimesi ile iyiliği kötülüğüne üstün kimseler kastedilmektedir.²¹ Dürüst ve âdil olan, hakkı gözeten kimseleri işaret eden tâbir şuhûdü'l hâlin tarafsız ve adaletli kimselerden teşekkül ettiğine vurgu yapmaktadır. Müessesenin sadece bir niteliğini karşılamakta olan ifadenin manası oldukça geniş olduğundan şuhûdü'l hâlin *udûl-i müslimîn*den olması beklenmekle birlikte, *udûl-ı müslimîn* ifadesinin somut olayın şâhitleri veya çeşitli mesleklerin ehli hibreleri başta olmak üzere farklı kimseler için de kullanıldığı sicillerde görülmektedir.²² Bu nedenle Abbasi, Emevi ve Selçuklu devletlerindeki *udûl/udûl-i müslimîn* olarak tarif edilen kimselerin yerine getirdiği yargılamaya dair fonksiyonların tamamının şuhûdü'l hâl tarafından da ifa edildiğini düşünmek hatalı olacaktır.²³

B- OSMANLI MAHKEMELERİNDE ŞUHÜDÜ'L HÂL VE ŞUHÜDÜ'L UDÛL KAVRAMLARININ KULLANIMI

Şuhûdü'l hâlin incelendiği çeşitli araştırmalarda karşılaşılan bir diğer kavram ise şuhûdü'l udûldür. *Şuhûdü'l udûl* Orta Çağ İslâm

¹⁸ Erünsal, 2018, s.305-311; Aslan, 2018, s.21-32.

¹⁹ Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2012, 29.Baskı, s.363.

²⁰ Aydın, 2013, s.84; Ekinci, 2017, s.376; Cin/ Akyılmaz, 2018, s.173-174; Avcı, 2017, s.137; Aslan, 2018, s.4; Yurtseven/Kayar, 2018, s.57-77.

²¹ *Türk Hukuk Lügati*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1998, 4.Baskı s.4.

²² Kılınç / Kayar, 2019, s.36.

²³ Aslan, 2018, s.24-33; Turan, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.41-42.

dünyasında kadılar tarafından bölgelerinde âdil olarak bilinen kişiler arasından tayin edilen bir heyet olup bünyesinde ulemâdan fakih, müfessir ve muhaddis kimseleri barındırmaktaydı. Heyetin başlıca görevleri mahkemede düzenlenen yazılı belgelerin hukuka uygunluğunu sağlamak ve bu belgelerin geçerliliğini tescil etmek, dinlenilecek şahitlerin güvenilir ve âdil olduklarını tespit etmek, yargılama sürecine şahitlik etmektir.²⁴ Âlim kimseler olmaları hasebiyle gereken hallerde danışma şurası işlevi gördükleri, mirasın tespiti ve paylaşılması, bir kimsenin ölüm sebebinin tespiti, evlilik akitlerinin düzenlenmesi gibi durumlarda da görev yaptıkları bilinmektedir.²⁵

Şuhûdü'l udûl heyetinin mahkemede hazır bulunarak yargılamaya şahitlik etmeleri ve kadının verdiği kararlar ile şahitlik ettikleri diğer tescil işlemleri hususunda her zaman başvurulabilecek birer ispat vasıtası olmaları yönünden Osmanlı şuhûdü'l hâli ile benzerlik gösterdiği açıktır. Ancak heyetin maaşlı çalışanlardan oluşması ve kendilerine tahsis edilen *dükkân/dekâkin, hânut/ havânîtu'l- udûl, merâkizü's-şuhûd* isimleriyle anılan bürolarda çalışmaları, noterlik, şahitlerin soruşturulması, ikrarları kayıt altına alma, nikâh kıyma gibi faaliyetlerde bulunmaları iki müessesenin arasındaki farkı ortaya koymaktadır.²⁶

Osmanlı şer'îye sicillerinde sıklıkla karşılaşılan *şuhûdü'l udûl* ifadesiyle ise kadı huzurunda dinlenen dava konusu olayın tanıkları kastedilmektedir. Davacı tarafın iddiasını ispat için somut olaya dair şehâdetlerine başvurulmuş bu kimseler yargılama sürecinde aktif bir rol oynamaktadır. Dava konusuna doğrudan şahitlik eden ve bu şahitliklerini kadı huzurunda beyan ederek hukukî ihtilafın giderilmesinde ve hakkın sahibine tesliminde etkili olan Osmanlı şuhûdü'l udûlü, şuhûdü'l hâl ve geçmişteki şuhûdü'l udûl heyeti (dâimi şahitler) ile karıştırılmamalıdır.

Kadı sicillerinde ve davanın taraflarına verilen hüccetlerde şuhûdü'l hâlin hüküm ve tarihten sonra alt kısımda yazıldığı görülmektedir. Sayıları en az iki olduğu, daha kalabalık oldukları durumlarda ise tamamının isimlerinin zikredilmediği ve diğerlerinin “ve gayrihüm” ibaresiyle belirtildiği görülmektedir. Şuhûdü'l udûlün isimleri ise kadı kararının metni içerisinde zikredilmekte, *şâhit, şuhûdü'l udûl, udûl-i ricalden, udûl-i müslimînden* ifadelerinin ardı sıra yazılmaktadır. Bu husus belgelerde şuhûdü'l hâl ve şuhûdü'l udûlün ayırt edilmesini kolaylaştırmaktadır.

Örneğin terekenin taksimine ilişkin “... *vasiyy-i merkûm Yorgaki müdde'âsını vech-i meşrûh üzere şuhûd-ı udûl ile ba'de'l-ısbât zevce-i vasiyy-i mezbûre mu'arazadan men' olunup bağ-ı mahdûd-ı mezkûr tereke-i halik-i merkûm Manolaki'den olmak üzere tescil olunduğu bi'l-iltimâs huzûr-ı âlilerine*

²⁴ Erünsal, 2018, s.304-305. Maaşlı birer mahkeme çalışanı olan bu kimseler zamanla belge düzenlemede uzmanlaşmışlar, şurut ve sicillat ilminin doğmasını sağlamışlardır.

²⁵ Aslan, 2018, s. 2-5.

²⁶ Erünsal, 2018, s.310-311.

i'lâm olundu..." şeklindeki kayıttan şuhûdü'l udûlün somut olaya ilişkin bilgi sahibi olan şahitler oldukları anlaşılmaktadır.²⁷

Borç ilişkisinden doğan ihtilâfın giderilmesine dair bir örnekte ise iddianın ispatı için şahit dinletilmiş ve bu husus sicile "... *udûl ve sikâtdan Ahmed Bey b. Abdullah el-cündî ve İbrahim Bey b. Abdullah el-cündî li-ecliş-şehâde hâzırân olup fi'l-hakika müdde-i-i mezbûr Mehmed bizim huzûrumuzda mezbûr Şemâil zimmetinde bir câriye bahâsından olan yüz kırk riyâlî guruş hakkının yüz yirmi beş guruşunu ahz ve istifâ edip mâ'adâ on beş guruşdan zimmetini ibrâ ve iskât eyledim bu husûsa şahidlerimiz şehâdet dahi ederiz deyü herbiri edâ-yı şehâdet-i şer'iyye eylediklerinde şehâdetleri hayyiz-i kabûle vusûl bulmağın mücebiyle müdde-i-i mezbûr bilâ-beyyine ta'arruzdan men' olundu, mâ-vaka'a bi't-taleb sebt ü ketb olundu. Fi'l-yevmi's-selâse aşer min-Zilhicceti ş-şerîfe li-sene selâse ve sittin ve elf.*

Şuhûdü'l-hâl: Hasan Beşe b. Hasan, İbrahim Çelebi b. Davud, Resûl Beşe b. Hüseyin, Mehmed Çelebi b. Hüseyin, Mehmed b. Abdullah el-muhzır." şeklinde kaydedilmiştir.²⁸

Kararın metninden udûl ve sikâttan denilerek isimleri zikredilen Ahmed Bey ile İbrahim Bey'in dava konusu olaya ilişkin şehâdetlerini şehâdet lafzıyla yerine getirdikleri ve ihtilâfın hallinde rol oynadıkları anlaşılmaktadır. Yargılama sırasında hazır bulunan ve yargılama süreci ile karara şahitlik eden şuhûdü'l hâlin isimleri ise en alta tarihten sonra hususî olarak belirtilmiştir. Görüldüğü üzere şuhûdü'l udûl ve şuhûdü'l hâl kavramları birbirinden farklı hususlara işaret etmektedir ve aynı sicil kaydında ikisine de rastlamak mümkündür.

II- ŞUHÛDÜ'L HÂLİN ORTAYA ÇIKIŞINDAKİ ETKENLER

Kadıya yardımcı görevlilerden nâipler, kâtipler, kassamlar, muhızrlar ve tezkiye memurları gibi çoğu görevliye ilişkin çeşitli hukukî düzenlemeler mevcuttur.²⁹ Osmanlı hukukunda şuhûdü'l hâl müessesesini düzenleyen, şuhûdü'l hâlin tayinine, azline, aldıkları ücrete ve görevlerine dair doğrudan bilgi veren bir düzenlemeye ise henüz rastlanılmadığını söylemek mümkündür. Şuhûdü'l hâl hakkında şu ana kadar ortaya konmuş çalışmalarda en önemli bilgi kaynağının şer'iyye

²⁷ Adalar Mahkemesi, 1 Numaralı Sicil, C: 75, Hüküm No: 38, s.52.

²⁸ Ahi Çelebi Mahkemesi, 1 Numaralı Sicil, C: 49, Hüküm No: 154, s.139.

²⁹ Örneğin Fatih Sultan Mehmet dönemine ait Aydın Sancağı Kanunnâmesi'ndeki "Hiç kimesne yasağum arasına girmeye ve ol yerün sancağı beği ve kadıları ve subaşları ve yerlerine duran adamları ve nâibleri ve kethüdâları mezkûr kuluma mu'âvenet edeler." hükmü ile Serez Sancağı Kanunnâmeleri'ndeki "Ol tarafun kadıları ve subaşları ve yerlerine duran adamları ve nâibleri ve kethüdâları bu bâbda mezkûr kuluma yardım edeler, taksirluk etmeyüb 'alâmete i'timâd kılalar." hükmü kadı, naip ve diğer görevlilere vazife buyurulan düzenlemelerdendir. Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990, C.1, s. 539,592.

sicilleri ile müessesesyle yakından ilişkili diğer kurumlara dair hukukî düzenlemeler ve veriler olduğu görülmektedir.³⁰

Şuhûdü'l hâle dair kanunî hükümlerle sık karşılaşılmamasının nedenleri arasında müessesenin İslâm hukukunun ilk dönemlerinde teşekkül ederek sonraki İslâm ve Türk devletlerinde de farklı isimler altında, çeşitli fonksiyonlar üstlenerek varlığını sürdürmesi, Osmanlı yargı teşkilatının Abbasiler ve Selçuklulardan örnek alarak devam ettirdiği uygulamalar arasında olması sayılabilir. Her müessese gibi birtakım ihtiyaçları gidermek amacıyla ortaya çıkan şuhûdü'l hâl, devrin ihtiyaçlarına ve hukukî yapılanmasına göre süreç içerisinde kimi görevlerini farklı görevlilere devrederek kimi fonksiyonlarını ise koruyarak mevcudiyetini devam ettirmiş ve Osmanlı yargı teşkilatı içerisinde kendine özgü bir yer edinmiştir.

Bu bağlamda Osmanlı hukukunda şu ana kadar kanunî dayanağına rastlayamadığımız şuhûdü'l hâlin hukukî temelini ve niteliğini izah etmek amacıyla müessesenin ortaya çıkışında etkili olan iki husus üzerinde durmak gerekmektedir.

A- YAZILI VESİKALARIN HUKUKİ GEÇERLİLİK KAZANMASINDA ŞAHİTLERİN GEREKLİLİĞİ

Toplumsal hayatta her dönemde kişiler arasında hukukî ihtilâfların doğduğu bilinmektedir. Bu ihtilâfların çözümü için yetkili mercilere başvurulmaktadır. Osmanlı hukukunda da Tanzimat dönemine kadar davaların görülmesinde yetkili merci şer'iyeye mahkemeleri olmuştur. Yargılama süreci davacının kadıya müracaat etmesi ile başlamaktadır. Kadı önce davacının iddiasını dinler daha sonra davalıdan davacının iddiasına ilişkin cevabı sorulur. Eğer davalı müddeinin iddiasını kabul ederse ikrarla birlikte dava sona erer. Ancak davalı iddiayı reddederse bu durumda davacıdan iddiasını hukuka uygun deliller vasıtasıyla ispatlaması beklenir.³¹ Bu husus Mecelle'nin 1817.maddesinde "*Müdde'a aleyh ikrâr ederse hâkim onu ikrârıyla ilzâm eder ve eğer inkâr ederse hâkim müdde'iden beyyine talep eder.*" şeklinde düzenlenmiştir. Mecelle'nin 76.maddesi hükmü de "*Beyyine müdde'î için ve yemin münkir üzerinedir.*" demektedir. "*İspat edici delil (beyyine) getirmek davacıya, yemin ise iddiayı reddedene düşer*" manasını taşıyan hadis hükme temel teşkil etmektedir.³²

Doğruluğu kesinlik taşıyan ispat vasıtalarına beyyine denilmektedir. Gerek hukuk gerekse ceza davalarında gerçeği ortaya çıkaracak ve hakkın sahibine teslimini sağlayacak her delil hükme dayanak teşkil edebilir. Ancak şehâdet (şâhitlik), hücec-i hattiye (yazılı

³⁰ Aslan, 2018, s.9,34.

³¹ Ortaylı, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2019, 10.Baskı, s.75.

³² Buhârî, "Rehn", 6; Tirmizî, "Aşkâm", 12.

delil) ve karîne-yi katîa (kesin karine) olarak adlandırılan üç delil çeşidi kesin delillerden olup ihtilâfın nihayete erdirilmesinde herhangi bir şüpheye veya kadının takdirine mahal bırakmamaktadır.³³

Borç ilişkilerinin ispatı için yol gösteren Bakara/282.ayetin inmesiyle birlikte ayetin hükmü gereğince insanlar borç ilişkilerini yazdırmaya başlamışlardır. Hz. Peygamberin de başta vahiyler olmak üzere, yapılan anlaşmaların metinlerinin, ileri gelen kimselere yapılan dine davetlerin, sahabenin çeşitli görevlere tayinlerinin, ticari işlemlerin yazıyla kayıt altına alınmasını istediği ve kendi yaptığı akitleri de ayetin tarif ettiği şekilde yazdırdığı bilinmektedir.³⁴ Toprakların genişlemesi ile hukukî muamelelerin yazıya aktarılmasına duyulan ihtiyaç artmış, davaların çoğalmasıyla mahkeme kararları da yazıya geçirilmeye başlanmıştır.

Ayette borç ilişkisinin yazıya aktarılmasının yeterli görülmediği ve bu işlem sırasında iki erkeğin, iki erkek yoksa bir erkek ve iki kadının şahitlik etmesinin de istendiği görülmektedir.³⁵ Erken dönemlerden itibaren sadece yazının kesin delil olarak kabul edilmediği anlaşılmaktadır. İslâm mahkemelerinde muhtevasına şahitlik edecek iki şahit olmadıkça yazılı vesikalar delil olarak kabul edilmemiştir. Yazılı belge ancak şahitlerle birlikte hukukilik kazanmakta ve beyyine sayılmaktadır.³⁶ Bunun sebebi yazının tahrife uğrama ihtimali ve yazının

³³ Bardakoğlu, Ali, "Beyyine", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, C.6, s.97; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Fıkıh İlmi & İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, Haz.: Abdullah Kahraman, Nizamiye Akademi, İstanbul, 2017, 2.Baskı, s.45; Türkzâde Hafız Mehmed Ziyâeddin Efendi, 2017, s.41.

³⁴ Aktaş, Ayşe, *Osmanlılar'da Şurût İlmi: Ali Haydar Efendi Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s.9; Atar, Fahrettin, 1991, s.214. El- Addâ b. Hâlid'den bir köle satın alan Hz.Peygamber satış senedi düzenleterek satışın kimler arasında gerçekleştiğini, alınan kölenin niteliklerini yazıyla kayıt altına almıştır. Buhârî, "Buyû", 19.

³⁵ "Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın. Aranızda bir yazıcı adaletle yazsın. Yazıcı, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, (her şeyi olduğu gibi dosdoğru) yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın ve Rabbi olan Allah'tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın). Eğer borçlu, akli ermeyen, veya zayıf bir kimse ise, ya da yazdıramıyorsa, velisi adaletle yazdırsın. (Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir. Şahitler çağırıldıkları zaman (gelmekten) kaçınmasınlar. Az olsun, çok olsun, borcu süresine kadar yazmaktan usanmayın. Bu, Allah katında adaletle daha uygun, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir. Yalnız, aranızda hemen alıp verdiğiniz peşin ticaret olursa, onu yazmamanızdan ötürü üzerinize bir günah yoktur. Alış-veriş yaptığınız zaman da şahit tutun. Yazana da, şahide de bir zarar verilmesin. Eğer aksini yaparsanız, bu sizin için günahkârca bir davranış olur. Allah'a karşı gelmekten sakının. Allah size öğretiyor. Allah her şeyi hakkıyla bilendir." Bakara 2/282.

³⁶ Bir kişinin belirli bir şeye dayanarak uygulama yapması için o şeyin kesin bir delile dayanması gerekmektedir. Kesin delil ise bizzat gözle görülerek ve kulakla işitilerek elde edilen bilgidir. Hakimi de bağlayacak delilin bu nitelikleri taşıması beklenmektedir. Bu hususta tanıklık hakimler için bağlayıcı kılınmış, birden çok kişinin verdiği doğru haber bir kişinin verdiği haberdan kuvvetli görülmüştür.

yazıya benzerlik gösterebilmesidir.³⁷ Mecelle'nin 1736. maddesinde de yalnız hat ve hatm ile amel olunmayacağı düzenlenmiştir.

Görüldüğü üzere yazılı vesikaların mahkeme nazarında kesin delil olarak kabul görmeleri ve böylece hukukî ihtilafın çözümünde etkili olmaları için hukukî geçerlilik ve güvenilirliklerinden emin olunması önem taşımaktadır. Yazılı vesikalara bu niteliğin kazandırılması ise muhtevalarına şahitlik edecek ve belge düzenlenirken hazır bulunacak kimselerin varlığına bağlı kılınmıştır.³⁸ Bu husus mahkeme kararlarının yazıya geçirilmesi ve mahkemede gerçekleşen diğer hukukî işlemlerin tescilinin gerçekleştirilebilmesi bakımından sürece ve yargılamaya mutlaka şahitlik edilmesi sonucunu doğurmuştur. Böylelikle mahkemelerde şahitler hazır tutulmaya başlanmıştır.

B- DAİMÎ ŞAHİTLER

Şahitliğin en sık başvurulan ispat vasıtası olması ve bir diğer beyyine çeşidi olan yazılı vesikaların delil olarak dikkate alınmasında muhtevalarına şahitlik edecek kimselerin varlığının aranması âdil şahitlere ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. İslâm ve Osmanlı hukukunda büyük günah işleyen veya küçük günahlarında ısrar eden, kötü davranışları iyi davranışlarından fazla olan, dinin emirlerine uymayan kişilerin şahitliği kabul edilmemiştir.³⁹

Şahitlerin âdil olmaları şart olduğundan Hz. Peygamber döneminden itibaren davalarda şahitlik edecek kimseler beyanları dikkate alınmadan önce soruşturulmaya başlanmıştır. Davaların ve buna bağlı olarak soruşturulması gereken şahitlerin sayılarının artmasıyla şahitlerin tezkiyesi vazifesi sâhibu'l-mesâil veya müzekkî adıyla anılan memurlara devredilmiştir. Müzekkîler kadı tarafından bölgelerinde âdil bilinen ulema sınıfının ileri gelenleri arasından seçilerek tayin edilmiştir.⁴⁰

İleriki dönemlerde tezkiye görevinin yanısıra mahkemede düzenlenen belgelerin muhtevalarına şahitlik ederek hukuka uygunluklarını temin ve hukukî geçerliliklerini tescil etmek amacıyla ulemadan âdil kimseler mahkemede devamlı olarak hazır bulundurulma yoluna gidilmiştir.⁴¹ Mahkemede alınan kararların tescilinin

“Hakimlik bir kordur. Sen o kuru iki maşa ile (yani iki tanığın tanıklığı ile) kendinden uzaklaştı.” hadisiyle de hüküm vermede dayanılacak sağlam ve kesin delilin tanıklıkla elde edileceği kastedilmektedir. Serahsî, Mabsût, Ed.: Mustafa Cevat Akşit, Gümüşev Yayıncılık, İstanbul, C.16, s. 94,168-170.

³⁷ Atar, Fahrettin, 1991, s.213-214; Aslan, Nasi, 2018, s.18.

³⁸ Schacht, Joseph, *İslam Hukukuna Giriş*, Çev.: Mehmet Dağ/ Abdulkadir Şener, Otto Yayınları, Ankara, 2018, s.217-218.

³⁹ Yurtseven, Yılmaz, “İslam-Osmanlı Muhakeme Hukukunda Şahitlik Müessesesi”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, S.2, 2018, s.99; Atar, 1991, s.198.

⁴⁰ Başoğlu, Tuncay, “Tezkiye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2012, C.41, s.77.

⁴¹ Atar, 2019, s.136; Erünsal, 2018, s.305; Aslan, 2018, s.19.

yaygınlaşması ile birlikte mahkemede hazır bulunan bu heyet kadının verdiği hükme ve hükmün yazılmasına da şahitlik etmeye başlamıştır.⁴²

Aralarında kadı, fakih, muhaddis ve müfessirlerin de bulunduğu şuhûd heyetinin yargılama esnasında hazır bulunması kadının adaletli davranmasında tesirli olmuş, ayrıca mirasın taksimi, mehirin hesaplanması, ölüm sebebini tespiti gibi çözümlü güç meselelerde heyet danışmanlık ve bilirkişilik fonksiyonlarını da ifa etmiştir. Yargılama esnasında hazır bulunarak yargılamaya şahitlik eden kimselerin varlığı hususundaki gereklilik Osmanlı uygulamasında şuhûdü'l hâl müessesesi ile yerine getirilmiştir.

III- ŞUHÛDÜ'L HÂL'İN TARİH BOYUNCA ÜSTLENDİĞİ FONKSİYONLARIN OSMANLI UYGULAMASINDA GÖRÜNÜMÜ

Şuhûdü'l hâl teşekkül ettiği dönemden itibaren zaman içerisinde çeşitli fonksiyonlar üstlenmiş, farklı devirlerde farklı adli teşkilatlar dahilinde varlığını sürdürmüştür. Osmanlı yargı teşkilatında ise önceki uygulamalardan farklı bir görünüm sergilediğini, fonksiyonlarının daha sınırlı ve kendine özgü bir hal aldığını söylemek mümkündür.

A- ŞUHÛDÜ'L HÂL'İN BENZER MÜESSESELER İLE İLİŞKİSİ

Tarih boyunca şuhûdü'l hâlin ifa ettiği görevlerin Osmanlı yargı teşkilatında hangi müesseseler tarafından ve ne şekilde yerine getirildiğinin tespiti, şuhûdü'l hâlin faaliyetlerinin yargılama sürecinin şeffaflığını ve aleniyetini sağlayarak sosyal bir denetim mekanizması işlevi görmek üzerinde yoğunlaştığını teyit etmek bakımından önem taşımaktadır.

1.Şâhitlerin Tezkiyesi

Kadı huzurunda dinlenen şahitler somut olaya ilişkin şehâdetlerini beyan ettikten sonra, davalıya şahitlerin şehâdetlerinde sadık olup olmadıkları sorulmaktadır. Davalı şahitlerin sadık veya âdil olduklarını beyan ettiği halde iddiayı ikrar etmiş olur ve ikrar ile hükmolunur. Ancak davalı şahitlerin şehâdetini yalan beyanda buldukları veya hata ettikleri, dava konusu olayı hatırlamadıkları gerekçesiyle inkar ederse şahitlerin açık ve gizli olarak tezkiyeleri yapılır.

⁴² Kadı hükümlerinin tescilinin Süleym b. Itr (695) ile başladığı rivayet edilmektedir. Kadı Süleym hükme bağlanmış bir miras davasında yeniden hüküm vermesi için huzuruna gelen taraflar hakkında önceden verdiği hükme dair bir yazılı belge düzenleterek şuhûdü'l- udûlden ordu komutanı olan ikisini hükmüne şahit tutar. Aslan, 2018, s.19.

Âdil kimselerden olup olmadıkları ve şehâdetlerinin makbul sayılıp sayılmayacağı soruşturulur.⁴³

Osmanlı'da tezkiye ile görevli kimseler müzekkilerdir. Müzekkiler, şahitlerin gizli ve açık tezkiiyelerini şahitler öğrenci iseler kaldıkları medreselerin müderrislerinden ve güvenilir mensuplarından, asker iseler subay ve memurlardan, memur iseler âmirlerinden ve diğer görevlilerden, tüccar iseler şahidi tanıyıp bilen güvenilir tüccarlardan, esnaf iseler kethüdalardan ve lonca ustalarından, sayılanlar harici kimseleri ise ikamet ettikleri mahallin güvenilir sâkinlerinden soruştururlar.⁴⁴

Şahitlerin tezkiye olunduktan sonra şehâdetlerinin itibar kazandığı ve hükme dayanak teşkil ettiğine dair kayıtlar şer'iyye sicillerinde mevcuttur. Örneğin; vefat etmiş Kazancıbaşı el-Hâc Ahmed Ağa'ya borcu olan Hançer v. Tekfur'un borcunu varislere ödemesine ilişkin davada "... *Mehmed'den da'vâsına mutâbika beyyine taleb olundukda udûl-i ricâlden olup tâife-i mezbûrenin kethüdâları olan el-Hâc İbrahim b. Musa tâife-i merkûmenin odabaşısı Şa'ban b. Mehmed nâm kimesneler li-ecli's-şehâde meclis-i şer'a hâzırân olup istîşhâd olunduklarında fi'l-hakika merkûm Hançer zikr olunan yüz yirmi vakıyye bakırın hesâb-ı mezkûr üzere kıymeti olup benim ve mezbûr Avanes'in emrimiz ile cânib-i mîriye edâ eylediği altı bin akçeden el-ân zimmetimde üç bin akçe müteveffâ-i mezbûra hâl-i sıhhatinde deynimiz vardır deyü bizim huzûrumuzda mezbûr Hançer bi's-sâf ikrâr u i'tirâf eyledi, bu husûsa biz bu vech üzere şahidleriz şehâdet dahi ederiz deyü herbiri edâ-yı şehâdet-i şer'iyye ettiklerinde ba'de't-ta'dil ve't-tezkiye şehâdetleri makbûle olmağın mücebince meblağ-ı mezbûr üç bin akçesi vasıyy-i mezbûra edâ etmek üzere merkûm Hançer'e tenbîh-birle mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu.*

Şuhûdü'l-hâl: Hüseyin b. Mustafa hüddâm-ı mahkeme, Hüseyin b. Mehmed, Halil Beşe b. Derviş." şeklinde hüküm verilmiştir.⁴⁵

Kadı sicilinden şahitlerin dava konusu olaya ilişkin bilgilerini huzurda beyan ettikleri, şehâdetlerinin ise tadil ve tezkiiyeden sonra makbul bulunması suretiyle beyanları doğrultusunda hüküm verildiği görülmektedir. Hüküm metninin alt kısmında ise şuhûdü'l hâlin isimleri sayılmıştır. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve İmam Malik müzekkîyi şahitliğe benzetmişler; İmam Muhammed ve İmam Şafiî ise müzekkînin bir çeşit gizli şahit olduğunu kabul etmişlerdir.⁴⁶

2.Kâtiplik ve Noterlik

Hüccet ve ilamların yazılması, dava sürecinin zabta geçirilmesi, resmî yazışmaların usûlüne uygun olarak yürütülmesi gibi görevleri

⁴³ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye 1716.-1719.maddeler.

⁴⁴ Mecelle 1717.Madde; Doğan, Hasan, "İslam Muhakeme Hukukunda Ta'dil ve Tezkiye", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S.29, 2017 Nisan, s.15; Bayındır, 2015, s.205.

⁴⁵ Ahi Çelebi Mahkemesi, 1 Numaralı Sicil, C: 49, Hüküm No: 231, s.184.

⁴⁶ Doğan, Hasan, s.16.

yürüten kâtipler Osmanlı yargı teşkilatında müstakil bir kurum olarak varlık göstermiştir. Kanunnâme-i Sultan Selim Hân'da kadıların aldıkları ücrete ilişkin düzenlemede kâtiplere de yer verildiği görülmektedir.⁴⁷ Genellikle medrese mezunu olan kâtipler tarafların iddia ve müdafaaları ile şâhitlerin beyanlarını belirli usûllerle kayda geçirmektedir.

Osmanlı döneminde belgelerin düzenlenmesine ilişkin usûl *sakk-ı şer* olarak isimlendirilmiştir. İslâm hukukunun erken dönemlerinden itibaren hukukî muamelelerin yazıya aktarılarak kayıt altına alınması ve resmî belgelerin düzenlenmesine ilişkin ilkeleri tespit etmek şurût ilminin konusu olmuştur.⁴⁸ İlm-i şurûtu; *“İki veya daha fazla şahıs arasında gerçekleşen çeşitli işlem ve tasarrufların, anlaşmazlıkları engelleyecek açıklıkta, tarafların haklarını ortaya koyacak ve koruyacak tarzda, naslara, fakihlerin görüşlerine ve yerleşik örfî kurallara uygun olarak, şer’î açıdan geçerli ve yargı önünde ispat gücüne sahip olacak şekilde nasıl yazılacağını konu edinen ilim dalı”* şeklinde tanımlamak mümkündür.⁴⁹

Şurût ilminde belge düzenleyen kimselerin *“udûl”* ve *“eş-şuhûdü'l-udûl”* terimleri ile ifade edildiği görülmektedir.⁵⁰ Bu noktada geçmişte şuhûdü'l-udûl olarak adlandırılan kimselerin tüm görev ve fonksiyonlarının isimlerindeki ve diğer başka vazifelerindeki benzerlik dolayısıyla Osmanlı'daki şuhûdü'l hâl ile aynı olduğu yanılığası oluşabilmektedir. Ancak yukarıda izah ettiğimiz üzere Osmanlı mahkemelerinde şuhûdü'l udûl terimi ile somut olayın şâhitleri kastedilmekte ve belge düzenlenmesi görevi şuhûdü'l hâl tarafından değil kâtipler tarafından yerine getirilmektedir. Nitekim görevleri nedeniyle yargılama süresince hazır bulunmaları beklenen kâtipler sadece yaptıkları işin tabiatı gereği hâle şâhit olmakta ve şuhûdü'l hâlden farklı bir fonksiyon üstlenmektedirler.

Tanzimat döneminden itibaren ise şer’iyye mahkemelerindeki belgelendirme işleri aynı usûl üzerine devam ederken, nizamiye mahkemeleri kapsamında bu vazifeyi yerine getirmek üzere modern noterlik hizmetleri gelişmeye başlamıştır. İlk olarak Dersaadet Ticaret Deavi Kalemi Nizamnamesi ve Ticaret-i Bahriye Deavi Kalemi Nizamnamesi ile ticaret alanındaki sözleşme ve evrakların düzenlenmesi ve tescili görevi Deavi Kalemine verilmiştir. 1876'da belge düzenleme ve onaylama görevlerinin müstakil bir merci tarafından yapılmasına karar

⁴⁷ *“Kadı hüccetinin resmi budur ki, yirmi altı akçe alma; yirmisi kadının ola, dördü nâibin, ikisi kâtibin ola...”* Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, C.3, s.106.

⁴⁸ Örsten Esirgen, Seda, *“Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Noterliğin Gelişimi”*, II. *Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, Ed.: Fethi Gedikli, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2016, C.1, s.52.

⁴⁹ Saylan, Şenol, *“İslam Hukukunda Belge Tanzîmi: İlm-i Şurût (Belgeleme İlimi)”*, I. *Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, Ed.: Fethi Gedikli, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.374.

⁵⁰ Saylan, 2014, s. 375.

verilmiş ve Mukavelat Muharrirleri Nizamnamesi ile mukavelat muharrirliği uygulamasına geçilmiştir.⁵¹

3.Müşavirlik

İslâm dini her türlü işin görülmesinde istişâreyi tavsiye etmiş, önemli idarî işlerde meşverete başvurulması emredilmiştir.⁵² Devlet yönetiminde şurâ prensip halini almış ve Hz. Peygamber döneminden itibaren devlet başkanının görev alanına giren işler hakkında ilgililere danışılıp, görüşleri dikkate alınarak hareket edilmiştir.⁵³ Şurâ prensibinin yargılamaya yansması ise müşavirlik ile olmuştur. Yine Hz. Peygamber'den itibaren hüküm verileceği vakit çoğu defa hüküm meclisinde hazır bulunan ileri gelen âlim kimselerle istişâre edilmiş ve kadıların hüküm vermelerine yardımcı olacak âlimlerin yargılama esnasında hazır bulunmaları çok erken dönemlerde yaygınlaşmıştır.⁵⁴

Osmanlı'dan önceki İslâm ve Türk devletlerinde şuhûd/ şuhûdü'l udûl heyetleri pek çok âlim, müfessir, muhaddis, fakih barındırmaları sebebiyle danışma kurulu vazifesi de görmüşler, kadının kendilerine danıştığı hallerde görüş bildirmişlerdir. Şuhûdü'l hâlde eski kadıların, müftü ve müderrislerin bulunmasının önceki müşâvere ve şuhûd heyetlerini andırdığı gerekçesiyle şuhûdü'l hâlin kadıya hüküm vermede hukukî mütâlaada bulunarak yardımcı olduğunu iddia eden görüşler mevcuttur.⁵⁵

Ancak Osmanlı'da müşavirlik görevini şuhûdü'l hâlden ziyade müftüler yürütmüştür. İhtilâfların çözümünde iftâ müessesesinin, hukukî veya dini bir meselenin halli için müftülere soru sorularak fetva alınması yolunun oldukça yaygın bir şekilde işletildiği görülmektedir.⁵⁶

Örneğin Sinop'taki Kutluhan Vakfı'nın mallarına bakma görevinin kime ait olduğu hususundaki sicil kaydındaki "... *sahib-i arzuhâl merkûmun yedinde olan fetvâ-yı şerîfeye nazar olundukda bir vakıf karye toprağında tapu ile tarlalara mutasarrıf olan kimesnelerin ber-müceb-i emr ü defter mütevellîye verecekleri oşr-i mahsûlü Amr tegallûben ol kimesnelerden ahz ile mütevellîsi ol kimesnelerin tevkîli ve ihâleleriyle oşr-i merkûmu vakıf için Amr'dan almağa*

⁵¹ Örsten Esirgen, 2016, s.53-55.

⁵² "İş konusunda onlarla müşavere et." Âl-i İmrân 3/159.

⁵³ Türçan, Talip, "Şûra", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, C.39, s.231.

⁵⁴ Hz. Ömer'in de hüküm verirken yanında fıkıh bilen kimseler bulundurduğu rivayet edilmiştir. Çünkü hakim bu kimselere danışma gereği duyabilir, fakihlerin bildiği bir husus hakimin gözünden kaçtığı takdirde bilen fakihler hakimi uyurabilir. Ayrıca hakim bu kimseleri bir şeye tanık tutma gereği duyabilir. Bu nedenle fıkıh bilen salih kimseler tedbiren hüküm meclisinde bulundurulmuşlardır. Serahsî, s.120; Aslan, 2018, s.57-59.

⁵⁵ Aslan, 2018, s.60-61; Ortaylı, 2019, s.72-75; Özdemir, Rifat, XIX. *Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s.185.

⁵⁶ Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2017, 13.Baskı, s.99; Atar, 1991, s.122.

kâdir olur deyü mastûr ve musarrah olmağın..." ifadesinden arzuhâl sahibinin iddiasını desteklemek için mahkemeye fetva beyan ettiği anlaşılmaktadır.⁵⁷

Bir diğer kayıтта ise "... *kütüb-i mu'teberât-ı fıkhiyeden Fetvâ-yı Ali Efendi'nin Kitâbü'l-kazâ'sında Zeyd'in Amr ile bir husûsa müte'allika da'vâsı olmağla Zeyd kâdıya varıp Amr veyâ vekili hazır değil iken ol husûs da'vâ ve müdde'asına bazı kimesneler şehâdet etmekle kâdı husûs-ı mezbûru Zeyd'e hükmedip hüccet verse hükm nâfiz ve hücceti mu'teber olur mu, el-cevâb olamaz deyü verilen bir kit'a fetvâ-yı şerif mücebince nâib-i mezbûrun verdiği i'lâm gayr-ı sahîh ve onunla takarrur eden fermân-ı âlişân dahi ma'mûlün-bih olmayıp bu sûretde merkûm Ahmed Ağa'nın yedine i'tâ kılınan fermân-ı şer'inin kaydı bâlâsına şerh verilerek müceddeden mütevellî-i mûmâ-ileyh yedine kemâfi's-sâbık emr-i âli i'tâsı muktezâ-yı hâl ve menût-ı re'y-i sâmilere idiği huzûr-ı âlilerine i'lâm olundu..." denilmekte ve hüküm verilirken Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvasına müracaat edildiği görülmektedir.⁵⁸*

Davanın tarafları iddialarını kadı nezdinde kuvvetli kılmak için müftülerden fetva sorup verilen cevapları kadıya beyan edebilmişlerdir. Kadılar bu fetvalara uygun hüküm vermek mecburiyetinde olmasalar da hükmün sıhhatinden emin olmak ve aldıkları kararların taraflardan biri vasıtasıyla Divan-ı Hümayun'a intikal ettirildiği hallerde zor durumda kalmamak için müçtehid hukukçuların ve özellikle şeyhülislamın fetvalarına dayanma eğilimi göstermişlerdir.⁵⁹ Tarafların fetva sordukları müftülerin yargılamayı izlemek amacıyla hazır bulunmaları mümkün olabilir, fakat şuhûdü'l hâl içerisinde müftü bulundurulmasına dair bir mecburiyet yoktur. Şuhûdü'l hâl içerisinde her daim müftülerin bulunmaması, müftülerin hazır olmadığı hallerde dahi kadının fetvaya dayanarak hüküm verebilmesi müşavirlik görevinin şuhûdü'l hâlden ziyade müftüler tarafından üstlenildiğini göstermektedir. Nitekim Hükâm-ı Şer ve Mehakim-i Şer'îye Hakkında Kanun-i Muvakkat'ın 8.maddesi gereğince 1913 senesinden itibaren şer'î mahkemelerde ihtiyaca göre bir veya iki müşavir bulundurulmaya başlanması bu tarihten önce yargı teşkilatı içerisinde daimi olarak müşavirlik vazifesini ifa eden bir müessese olmadığını ortaya koymaktadır. Kanaatimizce fetva ile kadının hüküm vermesinde yol gösterici olan müftülerin kimi zaman şuhûdü'l hâl olarak hazır bulunup yargılamayı izlemiş olması müşavirlik görevinin şuhûdü'l hâlin aslî fonksiyonlarından biri olduğu yorumunu yapmak için yeterli değildir.

⁵⁷ Anadolu Sadareti Mahkemesi, 1 Numaralı Sicil, C: 93, Hüküm No: 17, s.55.

⁵⁸ Anadolu Sadareti Mahkemesi, 1 Numaralı Sicil, C: 93, Hüküm No: 166, s.160.

⁵⁹ Örsten, Seda, Osmanlı Hukukunda Fetvâ, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara, 2005, s.10; Aydın, 2013, s.98; Ekinci, 2017, s.375-376.

4.Bilirkişilik

İslâm hukukunda önemli meselelerde istişare etmek ve yeterli düzeyde bilgi sahibi olunmayan konularda uzman kişilere danışarak edinilen doğru bilgiler doğrultusunda hareket etmek tavsiye edilmiştir.⁶⁰ İslâm hukuk kurallarının yön verdiği Osmanlı hukukunda da devletin kuruluşundan itibaren özellikle çeşitli zanaat ve esnaf gruplarına ilişkin düzenlemelerde ehl-i hibre denilen bilirkişilere başvurulduğu görülmektedir.⁶¹

Yargılama hukukunda ise bilirkişilik müessesesi teknik bilgi ve uzmanlık gerektiren ihtilâflarda varlık göstermektedir. İhtilâfın konusu hakkında uzman, tarafsız, âdil ve Müslüman kimselerden seçilen bilirkişiler suyu uyuşmazlıkları, ayıplı malın satımı, dava konusu malvarlığı değerlerinin saptanması, terekenin gerçek değerinin hesaplanması, mehrin belirlenmesi, ölüm sebebinin tespiti gibi hususlarda sahip oldukları teknik ve özel bilgi ile ihtilâfın sonlandırılmasına katkı sağlamışlardır.⁶²

Sicillerde bilirkişileri niteleyen “bî-garaz”, “udûl-i müslimin” gibi ifadelerden sahip oldukları vasıflar bakımından müessesenin şuhûdü’l hâl ile benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Şuhûdü’l hâlden önceki şuhûd/ şuhûdü’l udûl heyetlerinin teknik bilgi gerektiren hususların çözümünde, mirasın tespiti ve paylaşılması, bir kimsenin ölüm nedeninin saptanması gibi durumlarda görev aldıklarına dair örnekler de mevcuttur.⁶³ Osmanlı uygulamasında da özellikle şuhûdü’l hâl ve bilirkişinin birlikte keşfe katıldığı vakalarda aynı kimselerin hem şuhûdü’l hâl hem de bilirkişi olabildiği görülmektedir.⁶⁴

Şuhûdü’l hâl ve bilirkişilik görevlerinin aynı kimseler tarafından ifa edilmesi için iki ihtimal mevcuttur. Keşifte bilgisine başvuru kimseler aynı zamanda hâle şahitlik ettiklerinden dolayı şuhûdü’l hâl içerisinde isimlerinin zikredilmesi mümkündür. Bir diğer ihtimal ise şuhûdü’l hâlden olup aynı zamanda bilirkişi sıfatına da haiz kimselerin somut olayda bilirkişi olarak atanmasıdır. Bu ihtimaller özelinde şuhûdü’l hâlin bilirkişilik görevini ifa ettiği ve doğrudan bir karar vermemekle birlikte yargılamaya doğrudan katkı sağladığı söylenebilir.

⁶⁰ “Senden önce de ancak, kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun.” Nahl 16/43.

⁶¹ Örneğin; II. Beyâzîd dönemine ait Bursa İhtisâb Kanunnâmesi’nin mukaddimesinde alınıp satılan malların narhlarının belirlenmesinde ehl-i hibrelerin de hazır bulundurulduğu belirtilmektedir. Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990, C.2, s.191.

⁶² Kılınç, Ahmet, *Osmanlı Yargılama Hukukunda Bilirkişilik*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2019, s.84-91.

⁶³ Erünsal, 2018, s.305.

⁶⁴ Şuhûdü’l hâlin aynı zamanda bilirkişi olduğu vakalara ilişkin sicil örnekleri için bkz. Kılınç, 2019, s.71-73.

Bu durumda şuhûdü'l hâl gözlemci statüsünde kalmayarak aktif bir rol üstlenmiş olacaktır.⁶⁵

Ancak şuhûdü'l hâlin her vakada bilirkişilik göreviyle keşifte hazır bulunduğunu veya şuhûdü'l hâl içerisinde olup bilirkişi vafına da haiz olan kimselerin hâle şahitlik ettikleri her vakada bilirkişilik görevini de ifa ettiklerini söylemek mümkün değildir. Bu nedenle yukarıda izah edilen durum iki müessesenin işlevlerini karıştırmaya sebep olmamalıdır. Bilirkişiler belirli ihtilâflarda kadının hüküm verirken bağlı olmadığı takdiri bir delil işlevi görürken, şuhûdü'l hâl mahkemede kadı huzurunda gerçekleşen yargılama faaliyetine ve işlemlere şahitlik etmektedir.

5.Toplu Hâkimlik - Jüri

Şuhûdü'l hâlin bir meşveret heyeti, danışma kurulu niteliği taşıdığı ve bu yönüyle toplu hâkim sistemi ve jüri usulü ile benzerlik gösterdiğine ilişkin yaygın olmayan bir görüş de mevcuttur.⁶⁶ İslâm hukukunun ilk dönemlerinden itibaren kadıların ihtiyaç duydukları hallerde âlimlerle istişare ederek hüküm vermesi, şuhûd/ şuhûdü'l udül heyetlerinin kadı ile hukukî mütalaada bulunarak kadıya yardımcı olması bu kanaatin oluşmasında etkili olmuştur. Ancak Osmanlı uygulamasında şuhûdü'l hâl tek hâkim sisteminin geçerli olduğu şer'iyye mahkemelerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Müşavirlik görevi müftüler tarafından ifa edilmekte, müftülerin ise hüküm verilirken herhangi bir oy hakkı bulunmamaktadır. Müftülerin görüşleri sadece kadıyı daha dikkatli hüküm vermeye sevk ederek sorumluluk duygusunu pekiştirmekte etkili olabilmektedir. Hüküm verme yetkisi ve sorumluluğu sadece kadıya ait bulunmaktadır.

B- ŞUHÛDÜ'L HÂL'İN OSMANLI UYGULAMASINDAKİ FONKSİYONLARI

Şuhûdü'l hâlin Osmanlı Devleti'nden önceki uygulamalarda üstlendiği fonksiyonların çoğunun Osmanlı yargı teşkilatında farklı müesseseler tarafından yerine getirildiği anlaşılmaktadır. Başlangıçta diğer Türk ve İslâm devletlerinin tecrübelerinden yararlanılarak inşa edilen Osmanlı yargı teşkilatı, zamanla devlet teşkilatının da olgunlaşmasıyla önceki devletlerin ulaşamadığı bir yapılanmaya sahip hale gelmiş ve devletin devamında en etkili organlardan biri olmuştur. Şuhûdü'l hâl müessesesi de Osmanlı yargı teşkilatı içerisinde belirli fonksiyonların sağlanmasında etkili ve özgün bir role sahiptir.

⁶⁵ Kılınç/ Kayar, 2019, s.45.

⁶⁶ Gür, A. Refik, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, 2.Baskı, s.37; Ortaylı, 2019, s.72.

1.Yargılamanın Denetlenmesi

Şuhûdü'l hâl mahallin ileri gelenlerinden, eski kadı, müftü, müderris gibi ilim sahibi kimselerden veya dava ve taraflarla ilişkili somut olaya dair bilgi sahibi kişilerden teşekkül etmekte ve bu kimseler toplumda âdil, güvenilir, sözlerine itimat edilir kimseler olarak bilinmektedir. Kadının taraflara eşit davranması, yargılamanın tarafsız ve şeffaf bir şekilde gerçekleştirilmesi, hüküm aşamasında adaletli ve özenli olunması hususlarında şuhûdü'l hâlin etkisi yadsınamaz. Kadının hukuka riayet ederek isabetli hükümler vermesine katkı sağlayan şuhûdü'l hâlin yargılama üzerindeki denetiminin istinaf ihtiyacını büyük ölçüde ortadan kaldırdığına dikkat çeken çalışmalar bulunmaktadır.⁶⁷ Mahkemenin işleyişine ve hükme müdahale etmeyen şuhûdü'l hâlin yargılama üzerindeki denetimi dolaylı bir denetim olup yargılamanın gözlemcisi olmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.⁶⁸

2.Yargılamanın Gözetimi ve Aleniyetin Temini

İslâm adlî teşkilatının erken dönemlerinden beri var olan şuhûdü'l hâl uygulamasının Osmanlı yargılama hukukunda üstlendiği asli fonksiyon yargılamanın gözetimi ve aleniyetin teminidir. Tarihteki şuhûd/şuhûdü'l udül heyetlerinin ifa ettiği başka diğer vazifelerin Osmanlı yargı teşkilatında çeşitli görevliler tarafından yerine getirildiği, şuhûdü'l hâlin ise mahkemede hazır bulunarak yargılama sürecine şâhitlik ettiği görülmektedir.

Mahkemenin işleyişine ve verilen hükme müdahalede bulunmamakla birlikte şuhûdü'l hâlin varlığı yargılamanın işleyişinde oldukça etkili olmuştur. Toplum nazarında saygın, güvenilir, bilgili kimselerin yargılamayı izliyor oluşu kadıları tarafsız ve âdil davranmaya sevk etmiş, böylelikle davanın tarafları iddia ve savunmalarını rahatlıkla beyan edebilmişlerdir. Böylelikle kadıların davaların görülmesinde kendilerinden beklenen edebe riayet etmeleri; mahkemenin saygınlığını koruyacak şekilde hareket etmeleri, taraflardan birini diğerine tercih ediyor izlenimi gibi kötü anlaşılmalara ve töhmete yol açmamaları, hüküm verirken uyku, öfke, keder ve benzeri nedenlerle sağlıklı düşünmeye engel bir hal içerisinde bulunmamaları sağlanmıştır.⁶⁹ Bu bağlamda kadının hukuka uygun ve adaletli hükümler vermesinde dolaylı olarak denetim sağladıkları söylenebilir. Aynı zamanda taraflardan gelebilecek itirazlar karşısında şuhûdü'l hâl, kadının tarafsız

⁶⁷ Ekinci, E. Buğra, "Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)", Belleten, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. LXXV, S. 244'ten ayırabım, 2002, s.976; Fendoğlu, 1996, s.264.

⁶⁸ Aydın, 2013, s.84; Cin/ Akyılmaz, 2018, s.174.

⁶⁹ Kılınc, Ahmet, "Osmanlı Devletinde Hâkimlerin Uyması Gereken Etik İlkeleri: Hâkimin Adabı", *Uluslararası Yargı Etiği Sempozyumu*, Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2017, s.142-178.

ve adaletli davranarak hüküm verdiğinin ispatında, hâle şahitlik etmelerinden dolayı önemli bir delil teşkil etmektedir.

Kadılar buldukları kazâlarda hukukî görevlerinin yanında birtakım önemli idarî görevler de ifa etmekteydi. Bu nedenle bazı durumlarda bölgedeki kaim-i makam, subaşı, voyvoda, sancakbeyi, beylerbeyi gibi ehl-i örften kimselerle karşı karşıya gelebilmekte, aralarında nüfuz mücadelesi yaşanabilmekteydi. Ehl-i örften kimselerin veya başka makam ve güç sahibi kişilerin taraf oldukları davalarda kadıların baskı altında kalmadan, bağımsız bir şekilde yargılamada bulunabilmelerinde şuhûdü'l hâl önemli bir rol üstlenmiştir. Bu davalarda şuhûdü'l hâl sayıca her zamankinden daha fazla olduğu gibi üst kesimden saygın ve vasıflı kimselerden teşekkül etmiştir. Toplum nezdinde kabul ve kıymet gören bir heyetin halkı temsilen yargılamada hazır bulunması kadıya yapılabilecek müdahaleleri önlemede ve kadının, yargılamanın bağımsızlığını koruyarak hüküm vermesinde etkili olmuştur.⁷⁰

Kadının baskı ve müdahalelere maruz kalmadan bağımsız bir şekilde âdil ve tarafsız hüküm vermesini sağlayan şuhûdü'l hâlin mahkemede hazır bulunabilmesi hem İslâm hukukunda hem de Osmanlı hukukunda yargılamanın aleniliği prensibinin benimsenmiş olması sayesinde. Tarafların iddia ve savunmalarının, yargılamanın, ortaya konan delillerin ve kadı tarafından verilen hükmün, gözlemci sıfatıyla hazır bulunanlar tarafından duyulması ve anlaşılması kamu vicdanında adaletin yerini bulduğu ve hakkın sahibine teslim edildiği kanaatinin oluşmasına yardımcı olmaktadır.⁷¹ Bu sayede verilen hükme itiraz edilmesi veya yargı mercinin adaletle hükmetmediğine dair kanaatlerin oluşması önlenmektedir. Şuhûdü'l hâl yargılama sürecinin şeffaflığını sağlayarak yargı mercinin saygınlığının ve güvenilirliğinin teminatı olmaktadır.

SONUÇ

Şuhûdü'l hâl, Osmanlı yargı teşkilatı içerisinde kendine özgü yeri olan ve şer'iyye sicillerinde sıklıkla karşılaşılan bir müessesedir. Müessesenin temelleri İslâm hukukunun erken dönemlerinde atılmış ve İslâm ve Türk devletlerinin neredeyse tamamında uygulama alanı bulmuştur. Teşekkülünde İslâm hukukuna göre yazılı vesikaların, muhtevalarına şahitlik edecek kimseler olmadan kesin delil kabul edilmemesi ve güvenilir şahitlerin varlığına duyulan ihtiyaç etkili olmuştur. Mahkemelerde ulemadan güvenilir, âdil kimseler hazır

⁷⁰ Ünal Özkorkut, Nevin, "Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı'da ve Günümüz Türkiye'sinde Yargıya Genel Bir Bakış", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.57, S.1, 2008, s.234.

⁷¹ Turgut, Hasan, *Osmanlı'dan Günümüze Türk Hukukunda Yargı Etiği ve Hâkimin Vasıfları*, Adalet Yayınları, Ankara, 2019, s.86; Aslan, Nasi, *İslâm Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri*, Karahan Kitabevi, Adana, 2018, s.168-171.

tutulmaya başlanmış ve şuhûd/şuhûdü'l udûl denilen bu heyet şâhitlerin soruşturulması, mahkeme kararlarına şâhitlik edilmesi ve bu kararların tescilinin sağlanması hususlarında görev almıştır. Zamanla belge tanziminde uzmanlaşan bu kimseler hukukî muamelelerin düzenlenmesi ve tescili görevini de ifa etmişlerdir. Aynı zamanda aralarında çok sayıda fakih, muhaddis, müfessir ve âlim olması sebebiyle ihtiyaç duyulan hallerde danışma kurulu işlevi görmüşler, teknik ve ayrıntılı bilgi gerektiren hallerde ise ehil kimseler olarak bilirkişilik fonksiyonu üstlenmişlerdir.

Osmanlı'da ise şuhûdü'l hâl adıyla anılan müessese bazı yönlerden şuhûd/şuhûdü'l udûl heyeti ile benzer özellikler gösterse de yargı teşkilatı içerisinde daha sınırlı ve ayırt edici bir role sahiptir. Osmanlı'daki şuhûdü'l hâlin, geçmişteki uygulamalardan ayırt edilmesi ve fonksiyonlarının tamamıyla ayniyet gösterdiği yanılığının terk edilmesi gerekmektedir.

Öncelikle adlandırmaları her ne kadar benzerlik gösterse de şuhûdü'l hâl ile şuhûdü'l udûl tabirlerinin eş manada kullanılamayacağını belirtmek gerekir. Osmanlı yargılama hukukunda şuhûdü'l udûl tabirinden kasıt, dava konusu somut olaya şâhitlik eden ve kadı önünde bu şâhitliklerini şehâdet lafzıyla beyan ederek ihtilâfın nihayete erdirilmesinde aktif rol oynayan kimselerdir. Şuhûdü'l hâlin ise mahkemenin işleyişine kural olarak herhangi bir müdahalesi söz konusu olmadığı gibi şâhitlikleri somut olaya değil yargılama sürecine ilişkindir.

Şuhûdü'l hâl yargılama sürecini gözlemlemekte, varlığıyla kadının tarafsız ve âdil davranmasında, baskılardan uzak ve bağımsız hareket edebilmesinde etki göstermektedir. Bu bağlamda yargılama faaliyetinin hukuka uygun olarak gerçekleştirilmesinde, adaletli ve isabetli hüküm verilmesinde hem dolaylı bir denetim sağlamak hem de bu hususta gelebilecek itirazlara karşı bir ispat vasıtası olmaktadır.

Şuhûdü'l hâlin tarih boyunca üstlendiği diğer fonksiyonlar ise Osmanlı yargı teşkilatı içerisinde farklı görevliler tarafından üstlenilmiştir. Şâhitlerin tadil ve tezkiyeleri müzekkiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Mahkeme kararlarının zabta geçirilmesi, hukukî muamelelerin düzenlenmesi ve tescili kâtiplerin görevi olmuştur. Osmanlı yargılama hukukunda fetva yoluna sıkça müracaat edilmiş, bu noktada şuhûdü'l hâlin değil müftülerin müşâverede rol aldıkları görülmüştür. Uzmanlık gerektiren teknik meselelerde ise bilirkişilik müessesesi faaliyet göstermiştir. Bazı hallerde bilirkişilik ve şuhûdü'l hâl müesseselerinin tek heyet üzerinde birleştiği de görülmektedir. Şuhûdü'l hâlin üstlendiği asli fonksiyon ise yargılamanın aleniliğini sağlamak, mahkeme sürecine, mahkemede gerçekleşen işlemlere ve verilen hükme şâhitlik etmek, böylelikle bir nevi denetim sağlamak ve teminat oluşturmak olmuştur.

Devletlerin refahı ve uzun ömürlü olmaları adalet mekanizmalarının nasıl işlediğiyle yakından alakalıdır. Osmanlı Devleti, yargılama makamlarının halk nezdinde itimat gördüğü, hukuka riayetin

titizlikle sağlandığı kuruluş ve yükseliş dönemlerinde altın çağını yaşamış, giderek haksız kazanç ve rüşvetin adaleti tesis etmekle görevli makamlara sirayet etmesi ise hızlı bir çözölme başlatmıştır. İyi işleyen adalet mekanizmalarında yargı bağımsızlığı ve yargılamanın aleniyetinin temini vazgeçilmez bir husustur. Bunu sağlayacak müessese ve kuralların önemi Osmanlı pratiğı ve şuhûdü'l hâl özelinde yeniden gözlemlenmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990, C.1.
- Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990, C.2.
- Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, C.3.
- Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, C.4.
- Akgündüz, Ahmet, *Şer'îye Sicilleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988, C.1.
- Aktaş, Ayşe, Osmanlılar'da Şurût İlmi: Ali Haydar Efendi Örneği, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Aslan, Nasi, *İslâm Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri*, Karahan Kitabevi, Adana, 2018.
- Aslan, Nasi, *İslâm Yargılama Hukukunda "Şühüdül - Hâl" Jüri Osmanlı Devri Uygulaması*, Karahan Kitabevi, Adana, 2018, 2.Baskı.
- Atar, Fahrettin, *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2019, 3. Baskı.
- Atar, Fahrettin, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991, 3. Baskı.
- Avcı, Mustafa, *Türk Hukuk Tarihi*, Atlas Akademi, Konya, 2017, 6.Bası (Güncelleştirilmiş).
- Aydın, M. Âkif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul, 2013, 10. Baskı.
- Bardakoğlu, Ali, "Beyyine", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, C.6, ss.97-98.
- Başoğlu, Tuncay, "Tezkiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, C.41, ss.77-79.
- Bayındır, Abdulaziz, *İslâm Muhâkeme Hukûku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015, 2. Baskı.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Fıkıh İlmi & İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, Haz.: Abdullah Kahraman, Nizamiye Akademi, İstanbul, 2017, 2. Baskı.
- Cin, Halil / Akyılmaz, Gül, *Türk Hukuk Tarihi*, Sayram Yayınları, Konya, 2018, 10. Baskı.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2012, 29. Baskı.

Doğan, Hasan, “İslam Muhakeme Hukukunda Ta’dil ve Tezkiye”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.29, 2017 Nisan, ss. 9-20.

Ekinci, E. Buğra, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2017, 5. Baskı.

Ekinci, E. Buğra, “Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)”, *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. LXV, S. 244’ten ayrıbasım, 2002.

Erünsal, İsmail E., “Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü’l-’udûlden Şuhûdü’l- hâle Geçiş”, *Osmanlı Araştırmaları*, C.LIV, 2018, ss.303-352.

Fendoğlu, Hasan Tahsin, *İslâm ve Osmanlı Anayasa Hukukunda Yargı Bağımsızlığı*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996.

Gür, A. Refik, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadılık Müessesesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, 2. Baskı.

İpşirli, Mehmet, “Osmanlı Devletinde Kazaskerlik (XVII. yüzyıla kadar)”, *Belleten*, C.61, S.232, 1997 Aralık, ss.597-699.

Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2017, 13. Baskı.

Kılınç, Ahmet, *Osmanlı Yargılama Hukukunda Bilirkişilik*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2019.

Kılınç, Ahmet/ Kayar, Betül, “Osmanlı Yargılama Hukukunda “Şuhûdü’l Hâl”in Fonksiyonunu Yeniden Değerlendirme Gerekliliği”, *Adalet Dergisi*, S.62-63, 2019 Aralık, ss.33-48.

Kılınç, Ahmet, “Osmanlı Devletinde Hâkimlerin Uyması Gereken Etik İlkeleri: Hâkimin Adabı”, *Uluslararası Yargı Etiği Sempozyumu*, Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2017, ss.121-187.

Kılınç, Ahmet, “Osmanlı Devleti’nde Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemi Olarak Muslihûn: Osmanlı Arabuluculuğu”, *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, Ed.: Fethi Gedikli, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2016, C.2, ss.15-81.

Ortaylı, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, Kronik Yayınları, 2019, 10. Baskı.

Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, 3. Baskı.

Örsten Esirgen, Seda, “Osmanlıdan Cumhuriyete Noterliğin Gelişimi”, *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, Ed.: Fethi Gedikli, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2016, C.1, ss.49-86.

Örsten, Seda, “Osmanlı Hukukunda Fetvâ”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara, 2005.

Özdemir, Rifat, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.

Saylan, Şenol, “İslam Hukukunda Belge Tanzîmi: İlm-i Şürût (Belgeleme İlmî)”, *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, Ed.: Fethi Gedikli, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2014.

Saylan, Şenol, “Celâleddin El-İmâdî'nin Ğurerü-ş-Şürût ve Dürerü's-Sümût Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul, 2012.

Serahsî, *Mebisüt*, Ed.: Mustafa Cevat Akşit, Gümüşev Yayıncılık, İstanbul, C. 16.

Schacht, Joseph, *İslam Hukukuna Giriş*, Çev.: Mehmet Dağ/ Abdulkadir Şener, Otto Yayınları, Ankara, 2018.

Şentop, Mustafa, *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2005.

Taş, Hülya, “Osmanlı Kadı Mahkemesindeki “Şühûdü'l Hâl” Nasıl Değerlendirilebilir?”, Bilig, S.44, 2008 Kış, ss.25-44.

Turgut, Hasan, *Osmanlı'dan Günümüze Türk Hukukunda Yargı Etiği ve Hâkimin Vasıfları*, Adalet yayınları, Ankara, 2019.

Türcan, Talip, “Şûra”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, C.39, ss.230-235.

Türkzâde Hafız Mehmed Ziyâeddin Efendi, *Osmanlı Hukuk Sözlüğü: Mükemmel İstilâhât-ı Kavânin Yâhut Mâlûmât-ı Kanûniye Hülâsası*, Haz.: Fethi Gedikli/ İbrahim Enes Onat, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2017.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, 3. Baskı.

Üçok, Coşkun/ Mumcu, Ahmet/ Bozkurt, Gülnihal, *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan Yayınları, Ankara, 2011, 15. Bası.

Ünal Özkorkut, Nevin, “Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı'da ve Günümüz Türkiye'sinde Yargıya Genel Bir Bakış”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.57, S.1, 2008, ss.225-242.

Yurtseven, Yılmaz, “İslam-Osmanlı Muhakeme Hukukunda Şahitlik Müessesesi”, Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, S.2, 2018, ss.85-140.

Yurtseven, Yılmaz/ Kayar, Gülcan, “Osmanlı Muhakeme Hukukunda Şühûdü'l Hâl”, Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.8, 2018 Haziran, ss.57-77.